

XIVA “JALOLIDDIN MANGUBERDI” TEMIR YO‘LI BO‘YLAB LANDSHAFT-ESTETIK MUHITNI SHAKLLANTIRISH MASALALARI

Norov Jahongir Saidovich

*Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, “Aniq fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi
jahongirnorov09@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xiva shahriga olib boruvchi “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li bo‘ylab landshaft-estetik muhitni shakllantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Temir yo‘l infratuzilmasining tarixiy-madaniy meros hududi bilan uyg‘unlashuvi, vizual identitet, estetik qiyofa va hududiy o‘ziga xoslikni saqlash masalalari yoritiladi. Shuningdek, temir yo‘l bo‘ylab landshaft dizayni, yashil hududlar va milliy estetik obrazni shakllantirish tamoyillari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Xiva temir yo‘li, Jaloliddin Manguberdi, tarixiy muhit, temir yo‘l landshafti, estetik muhit, vizual identitet, madaniy meros.

Annotation. This article analyzes the formation of the landscape and aesthetic environment along the “Jaloliddin Manguberdi” railway leading to Khiva. The integration of railway infrastructure with historical and cultural heritage areas, visual identity, and aesthetic harmony is examined.

Keywords: Khiva railway, Jalal ad-Din Manguberdi, historical landscape, railway aesthetics, cultural heritage.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования ландшафтно-эстетической среды вдоль железной дороги «Джалолиддин Мангуберди», ведущей в Хиву. Проанализированы аспекты визуальной идентичности и интеграции транспортной инфраструктуры в историко-культурный ландшафт.

Ключевые слова: Хива, железная дорога, Джалолиддин Мангуберди, эстетическая среда, культурное наследие.

Kirish. Xiva shahri O‘zbekistonning eng qadimiy va betakror tarixiy-madaniy markazlaridan biri bo‘lib, uning me‘moriy-landshaft muhiti milliy va jahon miqyosida alohida ahamiyat kasb etadi. Xivaga olib boruvchi “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li nafaqat transport infratuzilmasi, balki tarixiy meros hududiga kirishdagi muhim vizual va madaniy koridor hisoblanadi. Ushbu temir yo‘l orqali shahar bilan ilk tanishuv amalga oshadi va yo‘lovchilarda hudud haqidagi dastlabki estetik tasavvur shakllanadi. Zamonaviy sharoitda temir yo‘l infratuzilmasini rivojlantirish faqat texnik va iqtisodiy mezonlar bilan cheklanib qolmasligi lozim. Ayniqsa, Xiva kabi tarixiy shaharlar uchun temir yo‘l landshafti shahar madaniy qiyofasining ajralmas qismi sifatida qaralishi

zarur. Temir yo‘l bo‘ylab shakllanadigan landshaft muhiti hududning tarixiy ruhi, milliy estetikasi va vizual identiteti bilan uyg‘un bo‘lishi muhimdir. Shu nuqtai nazardan, “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li bo‘ylab landshaft-estetik muhitni shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy vazifaga aylanmoqda. Ushbu maqolada temir yo‘l landshaftini tarixiy-madaniy kontekstda rivojlantirish tamoyillari tahlil qilinadi.

Xiva temir yo‘li va uning tarixiy-madaniy ahamiyati. “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li Xiva shahrini mamlakatning boshqa hududlari bilan bog‘lovchi muhim transport tarmog‘i hisoblanadi. Ushbu yo‘l nomining buyuk tarixiy shaxs Jaloliddin Manguberdi nomi bilan atalishi temir yo‘lga alohida ramziy va ma’naviy mazmun bag‘ishlaydi. Bu holat temir yo‘l landshaftini shakllantirishda milliy tarix va madaniyatni aks ettiruvchi yondashuvlarni qo‘llash zaruratini yanada kuchaytiradi. Xiva shahri atrofidagi landshaft asosan tekisliklardan iborat bo‘lib, tarixan sug‘orma dehqonchilik, karvon yo‘llari va voha madaniyati bilan chambarchas bog‘liq. Temir yo‘l aynan shu tarixiy landshaft orqali o‘tadi va uning vizual muhiti hududning o‘ziga xos ruhini ifodalashi kerak. Aks holda, zamonaviy infratuzilma tarixiy muhit bilan ziddiyatga kirishi mumkin. Shu sababli Xiva temir yo‘li bo‘ylab landshaft dizayni hududning tarixiy rivojlanishi, madaniy qatlamlari va an’anaviy estetik qarashlari bilan uyg‘un holda ishlab chiqilishi lozim. Bu yondashuv temir yo‘lni oddiy transport vositasidan madaniy makonga aylantiradi.

Temir yo‘l landshaftining vizual identiteti. Vizual identitet tushunchasi temir yo‘l landshaftida muhim ahamiyatga ega. Xivaga olib boruvchi temir yo‘l yo‘lovchilar uchun shahar bilan tanishuvning ilk bosqichidir. Shu bois temir yo‘l bo‘ylab shakllanadigan vizual muhit shahar haqidagi tasavvurni shakllantiradi va mustahkamlaydi. Xiva temir yo‘li bo‘ylab vizual identitetni shakllantirishda quyidagi omillar muhim hisoblanadi: rang uyg‘unligi, landshaft elementlarining milliy ruhda tanlanishi, shakl va kompozitsiya. An’anaviy Xiva me’morchiligiga xos bo‘lgan yer ranglari, ko‘k va yashil ohanglar landshaft dizaynida qo‘llanilishi vizual uzviylikni ta’minlaydi. Shuningdek, temir yo‘l bo‘ylab joylashtirilgan landshaft elementlari monoton bo‘lmasligi, balki ritmik va mazmunli bo‘lishi lozim. Bu holat yo‘lovchilarning estetik idrokini faollashtirib, hududga nisbatan ijobiy taassurot uyg‘otadi.

1-rasm. Xiva “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li va uning tarixiy-landshaft muhiti.

Temir yo‘l voha landshafti va tarixiy muhit bilan uyg‘un holda shakllanib, hududning vizual identitetini ifodalaydi.

Temir yo‘l landshaftida estetik tamoyillar. Xiva temir yo‘li bo‘ylab landshaft-estetik muhitni shakllantirishda bir qator asosiy tamoyillarga amal qilish zarur. Birinchi tamoyil tarixiylik va zamonaviylik uyg‘unligidir. Temir yo‘l infratuzilmasi zamonaviy texnologiyalar asosida barpo etilgan bo‘lsa-da, uning vizual muhiti tarixiy shahar ruhiga zid bo‘lmasligi lozim. Ikkinchi tamoyil soddalik va aniqlikdir. Yuqori tezlik sharoitida murakkab landshaft kompozitsiyalari samarali idrok etilmaydi. Shu sababli yirik masshtabli, aniq shaklli va rang jihatdan uyg‘un elementlar afzal hisoblanadi. Bu yo‘lovchilarning vizual charchog‘ini kamaytiradi. Uchinchi tamoyil tabiiylikdir. Xiva hududi uchun xos bo‘lgan tabiiy landshaft elementlari, masalan, mahalliy o‘simliklar, ochiq fazolar va an‘anaviy sug‘orish tizimlariga ishora qiluvchi elementlar landshaft dizaynida muhim rol o‘ynaydi.

Yashil hududlar va madaniy landshaft. Xiva temir yo‘li bo‘ylab yashil hududlarni tashkil etish nafaqat ekologik, balki madaniy ahamiyatga ham ega. Yashil zonalar temir yo‘l va atrof muhit o‘rtasida tampon vazifasini bajarib, shovqin va changni kamaytiradi. Shu bilan birga, ular hududning estetik qiyofasini boyitadi. Madaniy landshaft tushunchasi Xiva uchun ayniqsa dolzarbdir. Temir yo‘l bo‘ylab shakllanadigan yashil hududlar voha madaniyati, tarixiy sug‘orish tizimlari va an‘anaviy bog‘dorchilik an‘analariga mos bo‘lishi lozim. Bu yondashuv temir yo‘l landshaftini tarixiy-madaniy makon sifatida talqin qilish imkonini beradi.

2-rasm. Xiva hududiga xos voha va yashil landshaft elementlari.

Mahalliy landshaft elementlari temir yo‘l muhitining madaniy va estetik qiyofasini shakllantiradi.

“Jaloliddin Manguberdi” nomining ramziy-ma’naviy mazmuni va temir yo‘l landshaftida aks etishi. Xiva shahriga olib boruvchi temir yo‘lga “Jaloliddin Manguberdi” nomining berilishi bejiz emas. Jaloliddin Manguberdi o‘zbek xalqi tarixida mardlik, jasorat, vatanparvarlik va ozodlik timsoli sifatida e’tirof etiladi. Shu bois temir yo‘l yani transport infratuzilmasi, milliy xotira va tarixiy ongni shakllantiruvchi ramziy makon sifatida ham qaraladi. Temir yo‘l bo‘ylab shakllanadigan landshaft-estetik muhit ushbu ramziy mazmunni ifodalovchi vizual va fazoviy yechimlarga ega bo‘lishi muhimdir. Ramziy yondashuv temir yo‘l landshaftida bevosita haykallar yoki yodgorliklar ko‘rinishida emas, balki umumiy fazoviy kompozitsiya, ranglar uyg‘unligi va landshaft ritmi orqali ifodalanishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, yo‘l bo‘ylab ochiq fazolar, uzoqqa cho‘zilgan chiziqlar va qat’iy geometrik ritmlar Jaloliddin Manguberdi obraziga xos bo‘lgan qat’iyat va harakat dinamikasini ifodalashi mumkin. Bu yechimlar yo‘lovchilarda tarixiy obrazni bevosita majburiy talqinsiz, balki estetik idrok orqali shakllantiradi.

Shuningdek, temir yo‘l atrofida joylashtirilgan axborot va navigatsiya elementlari milliy uslubda ishlab chiqilishi, matn va grafik belgilar orqali tarixiy shaxs nomiga hurmat ruhini aks ettirishi mumkin. Bu yondashuv temir yo‘l muhitini madaniy-ma’naviy jihatdan boyitadi.

Temir yo‘l muhitida estetik-madaniy dizayn yechimlari. Xiva “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li bo‘ylab estetik-madaniy dizayn yechimlari tarixiy shahar muhitiga mos va ehtiyotkorona yondashuvni talab etadi. Xiva me’morchiligi va landshafti o‘ziga xos soddalik, geometrik aniqlik va ranglar uyg‘unligi bilan ajralib turadi. Shu bois temir yo‘l bo‘ylab dizayn yechimlari ortiqcha bezaklardan holi, ammo mazmunli bo‘lishi zarur.

Landshaft dizaynida mahalliy materiallar va tabiiy ranglardan foydalanish estetik uyg‘unlikni ta’minlaydi. Qum ranglari, ochiq jigarrang va yashil ohanglar Xiva hududiga xos bo‘lib, temir yo‘l muhitini tabiiy landshaft bilan bog‘laydi. Yashil hududlar esa voaha madaniyatini eslatuvchi bog‘dorchilik an’analariga mos holda shakllantirilishi mumkin.

Estetik dizaynning yana bir muhim jihati fazoviy ochiqlikdir. Xiva atrofi keng ochiq tekisliklardan iborat bo‘lgani sababli landshaft dizayni ham ushbu ochiqlikni saqlab qolishi lozim. Juda zich o‘simlik qoplami o‘rniga, ochiq va yarim ochiq yashil hududlar tashkil etish vizual yengillik va estetik muvozanatni ta’minlaydi.

3-rasm. Xiva hududiga xos estetik va madaniy landshaft unsurlari.

Mahalliy ranglar va an'anaviy fazoviy yechimlar temir yo'l muhitining madaniy uyg'unligini kuchaytiradi.

Temir yo'l landshaftida zamonaviy texnologiyalar va barqarorlik. Zamonaviy sharoitda temir yo'l landshaftini shakllantirishda texnologik yondashuvlar barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashishi lozim. Xiva "Jaloliddin Manguberdi" temir yo'li bo'ylab landshaftni rivojlantirishda ekologik toza va energiya tejovchi texnologiyalarni qo'llash hududning ekologik holatini yaxshilash bilan birga, tarixiy muhitga zarar yetkazmaslik imkonini beradi. Masalan, sug'orish tizimlarida tomchilatib sug'orish texnologiyalaridan foydalanish suv resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Quyosh energiyasi asosida ishlovchi yoritish elementlari esa temir yo'l muhitining estetik qiyofasini kechki paytda boyitib, energiya tejamkorlikka xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar tarixiy landshaftga aralashmasdan, zamonaviy ehtiyojlarni qondiradi. Barqarorlik nuqtai nazaridan temir yo'l bo'ylab o'simlik turlarini tanlashda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Mahalliy, qurg'oqchilikka chidamli o'simliklardan foydalanish landshaftning uzoq muddatli saqlanishini ta'minlaydi va parvarish xarajatlarini kamaytiradi. Bu yondashuv ekologik va iqtisodiy jihatdan maqbul hisoblanadi.

Xalqaro tajribada tarixiy shaharlar va temir yo'l muhitining uyg'unligi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, tarixiy shaharlar yaqinidan o'tuvchi temir yo'llarda landshaft-estetik yondashuv alohida e'tibor talab etadi. Yevropa mamlakatlarida tarixiy meros hududlariga yaqin temir yo'l infratuzilmasi ehtiyotkorona loyihalaniib, landshaft dizayni orqali vizual integratsiya ta'minlanadi. Bu hududlarda temir yo'l landshafti shahar tarixiy qiyofasini to'ldiruvchi element sifatida qaraladi. Osiyo mamlakatlarida ham tarixiy shaharlar va zamonaviy transport infratuzilmasini uyg'unlashtirish bo'yicha samarali tajribalar mavjud. Ushbu tajribalar Xiva kabi noyob tarixiy shaharlarda temir yo'l landshaftini rivojlantirishda metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Muhimi, xorijiy tajribani to'g'ridan-to'g'ri ko'chirmasdan, mahalliy madaniy va tabiiy sharoitga moslashtirishdir.

4-rasm. Tarixiy shaharlar yaqinida temir yo‘l landshaftini uyg‘unlashtirish tajribalari.

Temir yo‘l infratuzilmasi tarixiy muhit bilan vizual va madaniy uyg‘unlikda rivojlantirilmoqda.

Xiva “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li bo‘yicha amaliy tavsiyalar. Xiva temir yo‘li bo‘ylab landshaft-estetik muhitni rivojlantirish uchun bir qator amaliy tavsiyalarni ilgari surish mumkin. Avvalo, temir yo‘l bo‘ylab landshaftni rejalashtirish jarayonida tarixchi, arxitektor va landshaft mutaxassislarining hamkorligi ta‘minlanishi lozim. Bu yondashuv temir yo‘l muhitining tarixiy va estetik jihatdan asosli bo‘lishini ta‘minlaydi. Ikkinchidan, temir yo‘l bo‘ylab zonalashuv tamoyilini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Xiva shahriga yaqin hududlarda landshaft dizayni yanada ehtiyotkor va madaniy yo‘naltirilgan bo‘lishi, uzoqroq hududlarda esa tabiiy landshaft elementlariga tayanishi mumkin. Bu differensial yondashuv vizual va estetik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Uchinchidan, temir yo‘l muhitida axborot va navigatsiya tizimlarini rivojlantirish ham estetik muhitning muhim qismi hisoblanadi. Milliy uslubda ishlab chiqilgan belgilar va axborot panellari temir yo‘l muhitining madaniy qiyofasini boyitadi.

Xulosa. Xiva “Jaloliddin Manguberdi” temir yo‘li bo‘ylab landshaft-estetik muhitni shakllantirish zamonaviy transport infratuzilmasi va tarixiy-madaniy meros o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Temir yo‘l landshafti Xiva shahrining tarixiy ruhi va milliy estetikasi bilan uyg‘un bo‘lishi lozim. Mazkur tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ramziy yondashuv, estetik-madaniy dizayn va barqaror texnologiyalar uyg‘unligi temir yo‘l muhitini funksional va ma‘naviy jihatdan boy makonga aylantiradi. “Jaloliddin Manguberdi” nomi bilan bog‘liq temir yo‘l landshafti hududning tarixiy xotirasini saqlash va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelajakda Xiva temir yo‘li bo‘ylab landshaft muhitini rivojlantirish tarixiy shaharlarni zamonaviy infratuzilma bilan uyg‘unlashtirishning namunaviy modeli sifatida xizmat qilishi mumkin

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. MIT Press.
2. Gehl, J. (2011). *Cities for People*. Island Press.
3. UNESCO (2019). *Historic Urban Landscape*.
4. Forman, R.T.T. (2014). *Urban Ecology*.
5. UN-Habitat (2020). *Culture and Urban Development*

